

Nem tudjuk visszavarázsolni a múltat

Végel Lászlóval Vári György beszélget

Jó estét kívánok mindenkinek, köszöntöm körünkben Végel Lászlót, akit némi késéssel hetvenedik születésnapja alkalmából is köszöntenék.

– Köszönöm szépen.

Arra gondoltam, a hetvenedik születésnapod jó alkalom arra, hogy egy rövid életút- és életpálya-áttekintés apropója legyen. Indulásod nagyon komoly visszhangot kavart, azt szokták mondani, az Egy makró emlékiratai a modern magyar próza egyik indító szövege volt. Ugyanakkor a magyar irodalomban én nem nagyon találtam a rokonát ennek a szövegnek. Az ún. „farmernadrágos próza” mintha Veled jelent volna meg. Azt szeretném kérdezni, honnan tájékozódttál a pályakezdesedhez? Mit olvastál akkoriban? Ki volt a fontos a szerb irodalomban, ki a világirodalomban? Mit olvastál a magyar prózában, érdekelt-e egyáltalán?

– Jó estét kívánok! Köszönöm, hogy itt vannak, és együtt „hetvenkedhetünk”. Abban az időben főleg francia prózát olvastam, a francia új írókat, de valahogy kiábrándultam belőlük. Jó írókat olvastam, Camus-t, Sartre-t. Camus mélyebb nyomokat is hagyott bennem, de aztán olvastam más francia, közép-kelet-európai írókat is, és valamire rádöbentem. Rájöttem, hogy az amerikai próza sokkal közelebb áll hozzám. Miért? Amikor egy amerikai szerző azt írja, a hőse felszáll a teherautóra, és túrós rétest eszik, akkor én biztos vagyok benne, hogy az túrós rétes. Viszont ha egy közép-kelet-európai vagy egy európai, történetesen francia író azt mondja, „túrós rétest eszik”, akkor irodalomtudósokat kellett hívni, hogy a túrós rétes valóban túrós rétes-e, tulajdonképpen mit jelent az a túrós rétes. Persze az ember később változik, én is változtam, és közelebb került hozzám például az osztrák irodalom, Musil, Roth, Bernhard. KacsARINGÓS útjaim voltak, ami az olvasást illeti. Ha azt kérdezik, jelen pillanatban mit olvasok legszívesebben, akkor azt mondom, Thomas Bernhardt. Van is egy

regényem, amit Eörsi Istvánnak dedikáltam, de kicsit Thomas Bernhard-variáció: *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe*. Ez egy kicsit rólunk is szól, vagyis rólatok, a határról, erről a nevetséges cirkuszról határügyben. A hősei örökös posztmodern szimpóziumokat tartanak a határról, de soha nem érnek a határhoz, habár a túlsó oldalon tömegek várják őket. Lényeg, hogy sokféle hatás ért az életemben, ami a prózát illeti, mindig is úgy olvastam, hogy tanuljak is másoktól.

Megütötte a fülem egy név. Azt mondtad, osztrák próza: Musil, Roth. Ha jól értem, Joseph Rothról van szó. Egy olyan világból érkezted, amelyben mintha tényleg fontos lett volna az a közép-európaiság, ahol Kassa, Nagyvárad, Szabadka, Újvidék belátható. Szeretném, ha arról beszélnél, mit jelent Neked a Monarchia, maga Roth, a közép-európaiság.

– Sokáig úgy éreztem, nem illik bevallani ezt a nosztalgiát, mivel Vajdaságban ezzel az eszmémmel egyedül vagyok, mint egy ősrégi kövület. Az utóbbi időben jöttem rá, hogy ez a gondolat nagyon is jelen van, nem annyira az utánam következő nemzedékben, inkább a legfiatalabbakban. Azok fedezték fel azt a világot, amit én szerettem, de sose vallottam be nyíltan. Joseph Roth nagyon érdekes ember volt, a Monarchiában élt. Amikor a Monarchia összeomlott, azt mondta, Ausztria nincs, ő nem tud osztrák lenni, ő csak a Monarchiában tud gondolkodni. Távozott, nem választotta hazájának Ausztriát, elment Berlinbe, azt gondolta, ott majd szélesebb látókörre tesz szert. Berlinben valóban jól érezte magát, volt is egy kávézója, ahova járt. Természetesen Berlinben tartózkodva én is ellátogattam oda. Igen ám, de jött a hitleri uralom, onnan is menekülnie kellett, de a gyökerei mindig is a Monarchiába nyúltak vissza. Bármiről ír, mindig az a rögeszméje, vagy hogy szebben mondjam: az eszméje. A nyolcvanas években, mielőtt a közép-európaiság divatba jött volna, írtam is egy esszét Splitben, ami meg is jelent a *Hontalan esszék* kötetben. Mindig is szerettem a tengert, néztem Splitben az Adriát, de abban a pillanatban túlságosan távolinak tűnt, és leírtam, hogy közép-európai ember vagyok. Erre a mediterránon jöttem rá. Ennek az írásnak azonban van egy különös története. Abban az időben – akkor sem – nem nagyon szerettek Vajdaságban, és magyarul nem jelentek meg itt írásaim. De szerencsére szerb, szlovén és horvát folyóiratokban közölhettem. Akkoriban még nem lehetett Magyarországon publikálni. Egyszer Szokolczay Lajos megjelent nálam, és azt mondta, hát jó, miért nem közölsz Te magyarul? Mondom, Lajos, én nagyon szívesen közölnék, csak találj egy szerkesztőt, aki közli az írásaimat. Odaadtam neki egy csomó kéziratot, amit addig még nem publikáltam magyarul. El is múlt egy időszak, amikor mint derült égből a

villámcsapás, föl akartak mondani a televízióban. Mi történt? Szokolczy Lajos a *Vigiliában* helyezte el az írásom. A televízióban azt mondták, nem elég, hogy annyi bajt okoztam 68-ban az újbamos dolgaimmal, most meg klerikális folyóiratokban publikálok. Mentőakció indult, Pero Zubac, akivel valamikor együtt dolgoztunk, ő a *Poljában*, én az *Új Symposionban*, bocsánatkérő hangon mondta: László, mindent megtettem, de Téged nem lehet megmenteni, föl kell, hogy mondjunk, az ítélet már megjött, de le kell fordítani a szöveged szerbre. Mondtam, nem kell, hogy törjétek magatokat, az írás már megjelent szerbül, jóval a *Vigilia* előtt. De hol jelent meg? Mondom, hát Belgrádban, a *Književne novine*-ben. És előbb mint a *Vigiliában*? Mondom, hát persze, hogy előbb. Rögtön a sofőrt hívta, menjen haza az újságért, viszi a pártirodába. Úgyhogy ez mentett meg akkor az én közép-európaiságom miatt, hogy megjelent előbb Belgrádban egy cikk arról, hogy közép-európai ember vagyok. Így kezdődött az osztrákizmusom. De sajnos, nem tudjuk visszavarázsolni azt a kort, csak tudjuk, hogy volt egy múlt, ami meghatározza a gondolkodásunkat, kultúránkat, életformánkat, értékrendünket.

Egy kicsit még beszélnék erről. Azt hiszem, Joseph Rothról és Stefan Zweigről szólva olvastam azt, hogy a Monarchiában az univerzális kisebbségeknek nem lehettek nemzetállami ambícióik. Ezek megvalósulhattak a Monarchia szétesése után. Talán ez a fajta univerzális kisebbségesség lehetett volna a Monarchia kovásza, nem véletlen, hogy az említett szerzők mindketten zsidók voltak. Nekem meglepő módon Te jutottál eszembe erről a mondatról, mintha Te lennél egy ilyen univerzális kisebbségesség örököse. Ezt hogyan látod?

– Van egy dráma, Franz Theodor Csokor írta, ezt többen emlegetjük, emlegeti Magris, Danilo Kiš, emlegetem én is. *1918. november 3-a* a dráma címe. Befejeződik az első világháború, a tisztok már a saját nemzetükről gondolkoznak, de meghal a kedvenc kapitányuk, akit mindenki nagyon szeretett, el kell temetni. Feláll a cseh, bedob egy göröngyöt a sírba, és azt mondja: Éljen Csehország! Megjelenik egy horvát: Éljen Horvátország! Megjelenik egy magyar: Éljen Magyarország! Ekkor megjelenik egy zsidó, és azt mondja: Éljen az Osztrák–Magyar Monarchia! A zsidókérdést mindig csak egy prizmán át nézzük, tudniillik a többségi nemzet prizmáján keresztül. Én a zsidókérdést a kisebbségi prizmán át nézem, ezt pedig az újvidéki polgárságtól tanultam. A két világháború között nagy volt az újvidéki zsidók és magyarok közötti barátság, gondolok itt a polgárookra, a polgári rétegre, a kereskedőkre. A magyarok is, a zsidók is kisebbségben voltak a szerbekkel szemben, emiatt egyetértés alakult ki közöttük, az újvidéki zsidók magyarnak tartották magukat, a magyar kultúrához kapcsol-

lódta, és ez maradt is volna így, ha nem jönnek közbe a későbbi sajnálatos események – a hideg napokra gondolok –, amelyekben az újvidéki magyar polgárok nem vettek részt. Ez történelmi tény. Az újvidéki magyar lakosok a korabeli dokumentumok tanúsága szerint határozott ellenszenvvel viseltettek a magyar hatóságok intézkedéseivel szemben. Erre Újvidék városa büszke lehet. De folytatom. Tanulságos a zsidó kisebbségi történet a magyarok részére, abból a szempontból, hogyan lehet megőrizni egy identitást. Szükség van egyfajta rugalmasságra. Hogyan építik ki Japánban a házakat a földrengés ellen? Úgy, hogy lazán kapcsolják össze a gerendákat, mert ha keményen kapcsolod őket össze, akkor a földrengés romba dönti a házat. Viszont, ha lazán kapcsolod össze, akkor a földrengés nem tudja az egész kisebbségi világot megsemmisíteni. Gyakran úgy érzem, tanulhatnánk a zsidó történetből, megtanulhatnánk, hogyan tudnánk megmaradni itt egy autentikus kisebbségi kultúrában, ami nem azonos a nemzetállami kultúrákkal.

Térjünk más témára. Nem válaszoltál arra a kérdésre, mit olvastál, foglalkoztatott-e bármilyen mértékben az anyaországi irodalom.

– Ehhez ismerni kell a dátumokat. A *Makrót* nem akkor írtam, amikor megjelent. Jóval előbb. 65–66-ban közöltem folytatásokban az *Új Szimposionban*. 66-ban elmentem katonának, átadtam a Forum Könyvkiadónak, aztán amikor 1967-ben hazajöttem szabadságra, beszéltem az igazgatóval, aki azt mondta, nagyon sajnálja, de nem adható ki, mert betelt a létszám arra az évre meg a következőre is, ezért nincs esélyem, hogy megjelenjen könyv formájában. De szerencsém volt, két ember segített ebben, az egyik Weöres Sándor volt, akinek a levele újra felkeltette az érdeklődést. De volt egy másik dolog, és ez volt a fontosabb: Alaksandar Tišma elolvasta folyóiratban a regényt, akkor ő már nagyon tekintélyes író volt, és azt mondta, márpedig ő lefordítja ezt magyarról szerbre. El is kezdte fordítani, és amikor ezt megtudta a Forum, gyors tempóban kiadták. Így körülbelül egy időben jelent meg a szerb fordítás és a magyar eredeti. Még egy dolgot elmesélek, és aztán áttérek a magyar prózára. Želimir Žilnik filmrendező berlini Aranymedve díjas, örök alternatív, aki heccelődve mondta Tišmának, könnyű volt ezt lefordítani, mert már létezett egy fordítás. Miféle fordítás?, kérdeztük. Ez akkor történt, amikor én katona voltam. Azt mondták, a Tartományi Pártbizottság részére lefordították már egyszer, Tišma csak kijavította a pártfordító hibáit. Kerestem is, mert több embertől is hallottam, hogy létezett egy ilyen fordítás, de senki nem tudja ezt előkotorni, lehet, egyszer valahol majd előkerül. Nagyon kíváncsi vagyok, hogyan fordították le, igaz van-e Žilniknek, vagy csak legendát

gyártott. Ami a magyar prózát illeti, én a későbbi generációkat érzem magamhoz közelebbinek. Ha a korszerű magyar prózát vesszük, volt egy nagyon jelentős író, Mészöly Miklós. Csakhogy ő akkor másfelé törekedett, más irányba gondolkodott, kiváló regényeket írt, nagyon szívesen olvastam őket, de nem az én világom volt, nem tudtam vele szerzőként kommunikálni. Becsültem, személyesen is jól ismertük egymást, élete utolsó évében még járt is Újvidéken, mert szeretne volna még egyszer látni ezt a várost, amelyhez nagyon ragaszkodott. Sokat vitatkoztunk itt, közeli volt hozzám, de akkor, amikor én ezt a regényt írtam, akkor egyszerűen nem hatott rám. Sokkal később közelebb éreztem magamhoz Esterházy Péter prózáját, nem a stílusbravúrái, hanem az éles esze miatt. Persze, mindehhez hozzátartozik, hogy kifejezetten közel érzem magamhoz Márai Sándort. És a régi magyar prózáírókat. Jókai *Rab Rábyja* ma is a legaktuálisabb magyar regények egyike, Móricz Zsigmond mintha ma írta volna a *Rokonokat*, Mikszáth *Két választás Magyarországon* című regényét pedig okvetlenül olvassuk el, ha meg akarjuk érteni, mi történik a Vajdaságban. Tehát ezek a korszerű magyar írók állnak hozzám legközelebb.

Milyen volt a Makró akkori fogadtatása? Ki beszélt róla, hogyan zajlott ez?

– Abban az időben az úgynevezett feketehullámhoz sorolták. Az idén márciusban németül is megjelent, a német kritikusok tárták fel tulajdonképpen, hogy egy elfogadott életérzést, egy „langyos optimizmust”, egy világképet semmisített meg a *Makró*, azzal szállt szembe, teljesen más világot mutatott fel. Mielőtt először megjelent volna, nagyon sok fejmosást kaptam, a vajdasági magyar kritika a regénynek inkább az erkölcsi dimenzióját nézte, nem ezt a világképet, amit a német kritika. A magyarországi kritika a farmernadrágos prózát látta benne, kivéve talán Esterházyt, aki megérezte ezt a teljesen új világot, az új impulzusokat. De nagyjából megrekedtek a farmernadrágos prózánál. Én ugyan nem vitatkoztam soha a kritikusokkal, a kritikusoknak mindig igazuk van, és a *Híd* idei februári számában meg is jelent egy írásom, amelyben kiderül, farmernadrágban gyászoltam Tito halálát, tehát igazuk is volt.

Lényegében végigélted az Új Symposion történetét. Hogyan kapcsolódtál a folyóirathoz, hogyan született meg az a szellemi közeg, milyen módon voltál benne, kikkel voltál jóban?

– A *Symposion*nak én mindig a Nemecekje voltam. Mindig kicsit belső ellenzéki. Nem szívesen beszélek a *Symposion*ról, mert azt gondolom, az már kicsit történelem, nincs jogom hozzá. Ezt végezze el a fiatal nemzedék, olvassa el, értékelje, én nem szívesen értékelném. Egy-

szerűen úgy érzem, ez az én múltam, mindenki mondja el a saját véleményét róla, mondjon ítéletet. Szándékaim szerint se nem ápolnám, se nem rombolnám a *Symposion*-mítoszt. Amikor azt mondom, a *Symposion* Nemecekje, akkor azt értem alatta, hogy én belül is egyfajta elégedetlenkedő ember voltam. Ha valamit mondani kell a *Symposion*ról, akkor azt kell, hogy nem volt annyira egységes, mint ahogy az most tűnik. Voltak népi írók is, hagyománypártiak is, konzervatívok is, sokfélék voltunk, minket tömörített az ellenfél. Ez érdekes. Különben biztos nem lettünk volna egységesek, a bírálóink szorítottak bennünket egy akolba. Én legközelebb Domonkoshoz éreztem magam, vele együtt is laktunk, ugyanabban az utcában, amelyikben Danilo Kiš is lakott egyszer. Domonkos kicsit anarchikus, kicsit rendszertelen, kicsit fegyelmetlen ember volt, és hamar egymásra találtunk. A másik Tolnai Ottó volt, velük tudtam legjobban szót érteni. Mindig azt a vonását szerettem a *Symposion*nak, hogy az utcán született meg, a szerkesztőségnek kezdetben még írógépe sem volt. Az utcán beszéltek meg a számokat. Két képzőművészünk a börtönbe is került, nem volt írógépünk, és egy éjszaka, miután felöntöttek a garatra, elhatározták, szereznek egy írógépet. Felmentek a *Magyar Szó* szerkesztőségébe, elloptak egy írógépet, hogy legyen a *Symposion*nak is. Reggel rájöttek, ez mégsem helyénvaló, és visszalopták az írógépet.

Személyes kérdés, de mesélnél-e arról, hogy miután Domonkos elment, hogyan alakult a kapcsolatod vele és Tolnaival?

– Domonkossal kiváló kapcsolatom volt, úgy volt, én leszek a násznagy, amikor svéd nőt vett el feleségül. De gondok adódtak, vízum kellett, hogy Észak-Európába utazzak. Szenttamáson akkoriban épp bevezették, hogy nem latin, hanem cirill betűvel kell kiírni az útlevelekre a nevet. Ez 66-ban volt. Kiírták a nevem cirillül, de így nem kaptam átutazási vízumot se Kelet-, se Nyugat-Németországba. Kezdődött a közelharcom a szenttamási belüggyel, próbáltam kompromisszumot elérni, írják le cirill betűvel, utána meg latinul is. Valahogy sikerült is elérnem, meg is kaptam a vízumot, csak hogy a hercehurca miatt lekéstem az esküvőt. Így a násznagy nem volt jelen. Azért eljutottam Svédországba, láttam, hogyan csempésznek a dán határon a svédek. Akkor láttam először miniszoknyát, nagyon furcsa volt, mert két hölgy vitt, sportautóval mentünk, túl sebesen, amihez én nem voltam hozzászokva, előre nem volt kedvem nézni, lefelé nem akartam, nehogy azt gondolják, paraszt vagyok, és bámulom a miniszoknyát. Domonkossal a mai napig kiváló kapcsolatom van, néha telefonon, interneten beszélgetek vele. Mióta Tolnai átköltözött Palicsra, ritkábban találkozunk. Legutóbb azt mondta, Újvidék-nosztalgiaja van,

nagyon szeretném, ha ez a nosztalgia nemcsak nosztalgia maradna, hanem meg is jelenhetne itt.

Pályád jelentős részére jellemző az esszé, az esszészerű szövegek, az értekező hang és a fikció keveredése. Talán az értekező hang jobban is dominál az utóbbi időben. Hogyan mentél el ebbe az irányba?

– Igazi probléma, hogy a magyar próza hagyományában léteznek ilyen regények, létezik ez a hibrid műfaj, de valahogy nincs annyira jelen, mint mondjuk az osztrák vagy a német irodalomban. A szerb irodalomban ott van Radomir Konstantinović első regénye. Én nem a mondattal, hanem a műfajokkal szeretek kísérletezni, a műfaj számomra a nagy probléma. Véleményem szerint ez az esszéisztikus hangnem, amit sokan kifogásolnak, sokan kedvelnek, valójában arról szól, hogy a valóság átláthatatlan lett, nem lehet többé klasszikusan ábrázolni, ahogy ötven vagy nyolcvan évvel ezelőtt lehetett. A valóság teljesen valótlan lett. Sokszor mi igazságnak látjuk a legnagyobb hazugságot. A valóságra hivatkozók a látszatok világába csalogatják az embert, az úgynevezett szép, plasztikus ábrázolás, elbeszélés tulajdonképpen nem valóságirodalom, ahhoz semmi köze, sokkal inkább önámítás, az illúziók irodalma.

Többször is sokat beszéltél Szekfűről, érintőlegesen Bibórol, Németh Lászlóról. A XX. század nemzetkonceptiói borzasztóan foglalkoztatnak. Honnan ez az aktív érdeklődés a politikai eszmetörténet, konkrétan a nemzetkonceptió iránt? Néha úgy tűnik, belülről foglalkoztat Németh László, érteni véled kérdéseit, érteni véled gondolatait, némi empátiával viszonyulsz hozzá. Hasonló empátiával, de tartózkodással Szekfűhöz, noha ez a két koncepció élesen szemben áll egymással. Hogyan tájékozódsz ezekben a témákban?

Már a *Makróban* is van egy ilyen szál, a közélet, a közösség ügye. Másrészt persze, mint ahogy a sablonok előírják. Nem akarom szépíteni a múltat, olyan világban szocializálódtam, ami csak a szocializmust ismerte. Az idősebb nemzedék nem mondta el, mi történt velük előtte, milyen volt a régi világ. Egyfajta kalitkában nőttem fel, valójában 68-ban kezdett el ez megváltozni. Akkor kezdtem el tudatosan is látni, amit a *Makróban* csak íróként láttam, hogy valamiféle hazugságban élünk. Akkor kezdtem el publicisztikákat írni, volt is egy igen nagy visszhangot kiváltó írásom: *A nemzetiségi elit kritikája. A Képes Ifjúságban* jelent meg, nagy botrány lett, és úgy éreztem, magamra maradok, még a saját nemzedékem sem állt mögém. Egy író támogatót, Herceg János. Ő a védelmemre kelt, óvatosan, taktikusan, megfontoltan, okosabban, mint én, de rögtön le is dorongoltak bennünket a szabadkai *7 Napban*, vezércikk is volt, belső cikk is, melyekben kispolgári nacionalistának bélyegeztek bennünket.

Egyszerre voltál fésületlen újbaloldali és kispolgári nacionalista?

– Így van. Ahogy újabban olvasom, manapság az újabb politikusoknál, úgy tűnik, a hiteles nemzeti vonal a „kispolgári nacionalizmus” elleni ideológiai kampány. Ez a világ nagyon vicces. Miről is szólt valójában *A nemzetiségi elit kritikája*? Két dologról: van egy politikai elit, amely gondoskodik a magyarság sorsáról, a tagjai még a magyar nyelvet sem ismerik, kulcs szerint válogatták be őket a legmagasabb fórumokba. Ez a politikai elit immár közel harminc éve uralkodik, mindig ugyanazok a személyek variálódtak. Ez volt az egyik tézisem, a másik pedig az, hogy a magyar vezetők között nem vizsgálták felül, ki működött együtt a rankovičizmussal, nem tisztázták a titkosrendőrséggel való kapcsolataikat. Ebből aztán hatalmas botrány keletkezett. Akkor kezdett el foglalkoztatni két kérdés: a nemzet és a hatalom kérdése. A múltkoriban elolvastam *A nemzetiségi elit kritikáját*, és csak annyit mondtam, húha, mert ha nincs alatta a dátum, ma is megírhattam volna. Nagyjából csak a terminológián kellene változtatni. Ez a nemzeti kérdés foglalkoztat akarva-akaratlan. Egy kisebbségi embernek ez mindennapi kérdés. Kezdve onnan, hogy a gyereket milyen nyelvű óvodába adjuk, hogy a középiskolában magyarul vagy szerbül tanuljon, ha kilépünk az utcára, ha bármit teszünk, ha lélegzünk, felmerül ez a kérdés. Ez nem egy olyan politika, amiről a pártok tudnak ítéletet mondani, ez ugyanúgy a szívünket érinti, ahogyan az eszünket, az érzelmünket, az értelmünket. Nagyon fontos volt, hogy lássam, hogyan vélekedtek erről a kérdéstről mások, Németh Lászlótól Szekfű Gyuláig. Hozzám legközelebb Bibó áll, mindig közelebb állt Széchenyi, mint Kossuth, ezek az én útkezeséseim, ezekről árulkodnak részben a naplók, részben a *Hontalan esszék* című kötet. Persze, ez nem vezethet a kisebbségi tézisirodalomhoz, amely a szocrealizmus egyik változata csupán.

Ha jól sejtem, kisebbségi gondolkodásodnak Jászi meghatározó formálója volt. A különböző föderatív elképzelések, például Kossuthéi – akiről be kell valljam, hozzám mindig közelebb állt, mint Széchenyi – Jászié, Németh Lászlóé, egyetértetek abban, hogy a dinasztikus Közép-Európát habsburgtalanítani kellett volna, és megtartani valamiféle egységként. Szerinted Jugoszlávia nem volt – igaz, elképesztően torz formában –, de mégiscsak föderatív jellegével valamilyen mértékben örököse ennek az utópiának? Jugoszlávia szerinted teljes mértékben hazugság és tévedés volt?

– Jászi volt ez első magyar gondolkodó, aki úgy látta, hogy Trianon után a magyar kisebbségieknek kulturális és politikai autonómiát kell biztosítani. Ezt írta a *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című könyvében, amely 1920-ban jelent meg Bécsben. Aztán ő volt az, aki a világháború végén

azzal a tervvel állt elő, hogy Kelet-Közép-Európában a nemzetállamok helyett nagyobb konföderatív államszövetséget kell létrehozni. Jászira gondolok, amikor Jugoszlávia kerül szóba. Jugoszlávia nagyobb eszme volt, mint azok a nemzetek, amelyek a tagjai voltak. Volt egy eszme, amely túl súlyos volt, túl nehéz teher minden egyes nemzetnek, főleg a szerbeknek. Jugoszlávia talán túl korán született, és téves alapokra épült. Azt hiszem, leginkább Szerbia a felelős a felbomlásáért. Ha nem a versailles-i Európa-féle alapokra épül, akkor talán fennmarad. De így történt, ahogy történt, a történelem így fejlődik, nem tudom visszasírni, mint ahogy a Monarchiát sem sírom vissza. Csak tudom, hogy abban élt az apám, a nagyapám, így része a kulturális örökségemnek. De ha megnézzük az 1974-es alkotmányt, akkor felismerjük az EU-s normákat. Vannak esetek, és ezen nem is kell megbotránkozni, amikor egy eszme sokkal nagyobb, mint azok, akiknek az ölébe hullott. Az én viszonyulásom kettős, ambivalens, egyrészt úgy gondolom, nem kell ócsárolni, de nem is kell visszacsinálni. Ami történt, azt el kell fogadnunk. Szétesett, mert tankokkal nem lehet összetartani. Közvetlenül a jugoszláviai háború előtt Babarczy László a *Hamlet*ot rendezte Lovrijenacra, én voltam a dramaturgja, és nagyon sokat gondolkoztunk azon, hogyan is csináljuk. Már nagyon érződött, hogy háború lesz, ki kellett találnunk, milyen legyen Hamlet Lovrijenacra. Nagyon sokat beszélgettünk a kisebbségről, és Babarczy azt mondta nekem, egy kisebbségnek annál jobb, minél több nemzettel él együtt egy országban, és ebből a gondolatból kiindulva értünk el oda, hogy milyen legyen a Hamlet. Az ő Hamletje munkás lett, poros ruhában. A shakespeare-i hősök nem fényes kardokkal és vitézi ruhákban hadakoztak, hanem gerendákkal, botokkal, furkósbotokkal. A romok között. Ez történt Jugoszláviával.

Azon gondolkodtam, mielőtt leültem Veled beszélni, írod is a naplódban, hogy egyrészt mindig is jellemzett egyfajta Tiborc, népies öntudat, másrészt a példaképed Márai Sándor. Van tehát ez a visszafogott, ironikus, polgári, és van a Ludas Matyi-s karaktered, az irodalmi vonzalmaid is mutatják, a velejéig urbánus Márai Sándor, a velejéig népies Illyés Gyula. Nyilván ezek ostoba dichotómiák, nem lehet velük leírni semmit, de mégis mintha megállás nélküli sportod lenne az, hogy ezeket összezavard, hogy ne lehessen megalkotni a profilodat.

– Mifelénk mindig antinómiákban gondolkodtak az emberek. Vagy ez vagy, vagy az vagy. Bezárnak egy kalickába, dobozkába. Én meg nem akarok egyik se lenni. Urbonépies, népies urbánus, sokat játszadozom ezekkel a fogalmakkal. De hogy komolyra fordítsam a szót, egy alkalommal plebejus kozmopolitának neveztem magam. Faluvégi gyerek vagyok,

egyszerű családból jöttem, nagyon nehéz volt megszerezni a kultúrát, nem ment egyszerűen, az utcán éltem, minden embert ismertem, tizenöt éves koromban kerültem Újvidékre magyar gimnáziumba. A falusi utcámban nem azt tapasztaltam, hogy az utcabeliek bezárkóztak a házaikba, hanem azt, hogy a nagyvilágról álmodoznak. A katonakorukról, amikor világot láttak. Szomjasak voltak, élt bennük a tudásvágy. A nagyvilágról álmodoztak, mint a mesékben. Az unokobátyám fiatalon Ausztriába akart szökni, még 1955-ben. Börtönbe került. A szüleim azon töprengtek, hogy kivándorolnak Kanadába vagy Amerikába, mindenkinek volt egy valóságos vagy képzeletbeli amerikai nagybácsija. A szegények utcájában nőttem fel, egyszerű emberek között, de ezek az emberek nagyon nyitottak voltak, mintha a népmesékből jöttek volna elő. A népmesékben is világot látni mennek a fiatalok, vándorbotot vesznek, tarisznyát, hamuban sült pogácsát. Ha valamit tanultam tőlük, akkor ezt a nagyvilág utáni szomjúságot, és ezért nevezem magam plebejusnak. Itt találtam meg az egységet az antinómiák között. Nem tudok egyezni azzal a szemlélettel, amely szerint a falusi ember nem akar látni semmit a világból, hanem a gyökereket keresi. Nem, ő álmodozik, másképpen akar élni, jobban akar élni. Ezt tanultam a néptől.

A legnagyobb bajaim egyike Magyarországon, hogy nagyon kevés az olyan típusú közéleti értelmiségi, mint Te. Nagyon sokan vannak, akik megmondják, ki hogyan éljen, ítélkeznek is, és beharangozzák a világ végét, arra az esetre, ha nem fogadják meg a tanácsait. De a Rád jellemző derűs, szkeptikus, ugyanakkor felelős megszólalásból elenyészően keves van, talán Tamás Gáspár Miklóst említhetném.

– Ez az én balszerencsém a szerencsém is egyben. Mindig is elszigetelt író voltam. Igazán a *Symposion*ban értem íróvá, ennek a folyóiratnak nagyon sokat köszönhetek, de ott is a hagyományelvűeknek túl modern, a moderneknek túl hagyományelvű voltam. A *Symposion*ban jelen volt az egyik vonulat is, a másik is, én a kettő közzé kerültem, ez a legrosszabb helyzet. Egyik helyen sem tudtak igazán elhelyezni. Nem tudtak besorolni, se ide, se oda, határeset voltam. Valójában a határ az nemcsak egy vonal, hanem az, ami az agyunkban van, és az én agyamban mindig a határ fog élni. Amikor az újvidéki Duna-hídon bandukolok, akkor tudom, a Balkán és Közép-Európa határán vagyok, különböző etnikai közösségek és nyelvek határán, mindig mindennek a határán. Sehova sem tartoztam, nem azért, mert nem akartam, hanem mert sehova sem tartozhattam egészen. Ez a határeset-szituáció nagyon nagy balszerencse, ugyanakkor nagy előny is. Megpróbáltam belőle mindig valamiféle előnyt faragni. Vissza-

térve a regényre, az *Áttüntetések* ezekről a történelmi, etnikai határokról szól, amelyek bennem léteznek, amelyeket én látok. Nem akarom persze a sértődöttet játszani, elfogadom ezt a szituációt, megpróbálom földolgozni, megpróbálom irodalmilag megjeleníteni. Nem azt a világot írom meg, amelyet szeretnék látni, hanem amellyel nap mint nap találkozom.

Régebben is csináltad, de mintha megint elkezdtél volna tárcákat írni...

– A kilencvenes éveket nagyon furcsán éltem át. Volt bennem remény, mindig azt gondoltam, hogy annak, ami történik, egyszer vége szakad, egyszer meg kell hogy szűnjön. 2000 után el kellett veszítenem sok illúziót. A 90-es évek szörnyűek voltak, de ez a szörnyűség valahogy reményt táplált bennem. Akkor publicistaként is többet írtam, mert úgy éreztem, abban a pillanatban az a legfontosabb. 2000 után viszont át kell engedni ezt a terepet a fiatalabb nemzedéknek, és jobban szeretem már önmagam tenni az elemzés, esetleg az ironia tárgyává is. Most már saját magam kell „kivégezni”, saját magam kell feldarabolnom. A tárcák ennek a kísérletnek voltak az előszobája. Következett a *Bűnhődés*, majd a *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje*.

Kis Endre alkotása